

NOGLE IDEOLOGISK- MORALSKE RØDDER TIL VELFÆRDS- STATENS FAMILIE- POLITIK

Af Karin Lützen

Hvad er det for en forestilling om familien, som kommer til udtryk i folketingets behandling af lov om kunstig befrugtning? Kan det tænkes, at den henter sit idégods i nostalgis verden?

Familiepolitik vil, som navnet antyder, sige en politik der føres i forhold til familier, og eftersom familien er en historisk foranderlig størrelse, er familiepolitik det også. I løbet af 1990'erne er familiepolitik også kommet til at omfatte den politik der føres for at sikre, at nogle mennesker kan stifte familie, mens andre må forhindres i det. I denne artikel vil jeg se på loven om kunstig befrugtning som et nutidigt eksempel på et familiepolitisk tiltag. Dernæst vil jeg vise familiens historiske foranderlighed og endelig se på, hvilken forestilling om familien, der kom til udtryk i 1800-tallets private velgørenhed. Når jeg blandt Folketingets utallige lovforslag netop har valgt forhandlingerne om loven om kunstig befrugtning som et eksempel på nutidig familiepolitik, skyldes det, at den i mine øjne giver anledning til ideologiske diskussioner. Folketingsmedlemmerne kan ikke blot forholde sig til frossen sæd og barnløshed men må også kaste sig ud i erklæringer om, hvilken familieform de synes, staten bør støtte.

I 1990'erne blev ufrivillig barnløshed sat på den politiske dagsorden i forbindelse med sundhedsvæsnets tilbud om kunstig befrugtning. Tidligere i århundredet havde ufrivilligt barnløse ægtepar udelukkende mulighed for at adoptere et forældreløst eller forladt barn fra et dansk børnehjem. Men i takt med, at mødrehjælpen og andre offentlige instanser kunne hjælpe enligstillede mødre til at beholde deres børn hos sig, blev der færre danske børn at adoptere. Fra midten af 1900-tallet kunne de ufrivilligt barnløse ægtepar så hente børnehjemsbørn i andre lande.

Men for mange ægtepar var det et stort ønske at få et selv-fremstillet barn, og med lægevidenskabens hjælp blev det muligt at inseminere kvinder med en anden mands sæd, hvis ægtemanden ikke kunne producere levedygtige sædceller. Det er i sig selv en væsentlig forandring af familieopfattelsen, idet barnet nok er født af hustruen men ikke som ægteparrets fælles frugt. Ægtemanden er i en sådan familie ikke den biologiske far men en social-

far på samme måde, som hvis han havde giftet sig med en enlig mor. Forskellen er naturligvis, at ægtemanden allerede er tilstede ved barnets (laboratorie)undfangelse og ikke først kommer ind i barnets liv på et senere tidspunkt. Der er ligeledes den forskel, at den mand, der har leveret sæden, er ukendt for ægteparret og ikke har krav på barnet. Ægteparret kan således foregive for sig selv, barnet og omgivelserne, at ægtemanden er den rette og eneste far.

I tidligere tider var gifte kvinder pålagt et troskabsløfte af strengeste art, for hustruens utroskab kunne sætte tvivl om, hvem der egentlig var far til hendes børn. Dette troskabsløfte blev forklaret med, at barnet arvede efter faderen, og en mand ønskede ikke at lade sin arv tilfalde en horeunge. Denne opfattelse er sat helt til side i forbindelse med kunstig befrugtning, fordi det vigtige ikke længere er arv men den følelsesmæssige ramme om forældre og børn. Så længe der er en mor, en far, og nogle børn er der en familie, og hvem der er det biologiske ophav er nu underordnet.

Denne nye opfattelse af familiedannelse bliver støttet af staten, og hvor adoptivforældre selv må betale for omkostningerne vedrørende adoption af et udenlandsk barn, stiller velfærdsstaten inseminationsbehandling gratis til rådighed for de forældre, der har mulighed for at vælge den løsning. I løbet af 1990'erne blev der behov for at fastsætte de retlige og sundhedsmæssige rammer for kunstig befrugtning. "Lov om kunstig befrugtning i forbindelse med lægelig behandling, diagnostik og forskning m.v." blev derfor fremsat i Folketinget af sundhedsminister Yvonne Herløv Andersen den 7. februar 1996. Efter en omfattende første behandling den 23. februar blev lovforslaget henvist til Sundhedsudvalget, som arbejdede videre med sagen hen over sommerferien. Den 2. oktober 1996 blev lovforslaget genfremsat, sat til første behandling den 8. oktober, og atter henvist til Sundhedsudvalget. Den 29. april 1997 var lovforslaget til anden behandling, og nu kom der pludselig et nyt emne ind i debatten. Hidtil havde debatten drejet sig om ængstelsen ved de tekniske

fremskridt og om glidebanen ned mod den uetiske afgrund. Hvad skal dette ende med? spurgte mange af talerne. Men nu blev opmærksomheden rettet mod den familie, som dette kunstigt fremstillede barn skulle vokse op i, og faderen som figur blev et forhandlingsemne af yderste vigtighed.

Margrete Auken fra Socialistisk Folkeparti holdt en lang ordførertale og erindrede om, "at det, vi nu snakker om, kun er børn, samfundet laver og går ind og tager medansvar for." Familiepolitikken forbud skulle således ikke omfatte de familieformer, folk selv dannede uden at anmode om sundhedssystemets hjælp. Det var ikke hensigten, at velfærdsstaten ville diktere, hvordan befolkningen skulle indrette sig, men hvis staten skulle medvirke til et barns undfangelse, burde den også have mulighed for at stille nogle familiepolitiske krav. Derfor fortsatte Margrete Auken med at sige, at "et barn har ret til en far, og det bør ikke kun gælde, når forældrene går fra hinanden, men også når barnet bliver til."¹

Dette synspunkt støttede Hans Peter Baadsgaard fra Socialdemokratiet, og han søgte at begrunde, hvorfor Folketinget overhovedet skulle udstikke regler for familiedannelse: "Det kan ikke altid lykkes i menneskelig adfærd at sikre et barn en far og en mor, men jeg synes, at når vi herindefra skal lave regler for en virksomhed, skal vi nærme os det naturlige så langt som muligt. Det er nu en del af vores familieliv, det er en del af vores menneskesyn, det er en del af barnets hele opvækst, at barnet har en far og en mor."² Både "det naturlige" og "vores menneskesyn" blev taget i anvendelse i dette argument og understregede således, at det var en sag med en vis vægt.

Men hvem skulle den far være? Skulle det være sæddonoren, eller var det tilstrækkeligt med ægtemanden, som egentlig var en social far? Margrete Auken foreslog at ophæve donoranonymiteten, for at barnet kunne få mulighed for at lære sit genetiske ophav at kende. Det var Birte Weiss – som imellemtiden var blevet sundhedsminister – uenig i: "Jeg mener nemlig ikke, at der er tale om potentielle fædre i forbindelse med kunstig befrugtning."

ning, men om leverandører af biologisk materiale.”³ Hermed blev ægtemanden udpeget som det kunstigt frembragte barns egentlige fader.

Kunstig befrugtning blev tilbudt ufrivilligt barnløse par bestående af 1 kvinde + 1 mand, og det lå et flertal af folketingsmedlemmerne på sinde, at det også udelukkende var sådanne par, der skulle have tilladelse til at modtage behandlingen. Kvinder, der ikke dannede par med en mand, havde hidtil selv kunnet betale for en insemination på en privatklinik, men den trafik skulle der nu sættes en stopper for. Under anden behandlingen blev der derfor fremsat og vedtaget et ændringsforslag, som tilføjede en paragraf 3 med følgende ordlyd: “kunstig befrugtning må kun tilbydes kvinder, som er gift, eller som lever sammen med en mand i et ægteskabslignende forhold.”

To temaer kan spores i denne paragraf. For det første bliver papirløse forhold sidestillet med ægteskabet, og det siger noget om, at Folketinget er klar over, at mange kvinder og mænd flytter sammen og sågar får børn uden at sørge for at have vielsespapirerne i orden. Men det siger også noget om, at ægteskabet har mistet sin betydning som anstændighedens stempel eller samfundets grundpille, eller hvad det nu ellers er blevet kaldt. Tilgængæld siger ordlyden også noget om, at heteroseksualitet som samlivsform er at foretrække – i hvert fald, hvis det skal indbefatte et barn.

Familiepolitik har i sin bredeste form altid omfattet far-mor-børn familier men også familier med en enlig forsørger, som regel moderen. Med vedtagelsen af denne paragraf havde familiepolitikken i forbindelse med insemination utvetydigt taget parti for kernefamilien og understreget, at staten ikke ville støtte skabelsen af en familie der ikke indbefattede en far. Men virkeligheden ser ganske anderledes ud. Nu kommer ugifte kvinder ikke længere i uføre, og hvis de gør det, er en enlig mor ikke længere samfundets udskud men bliver støttet af velfærdsstaten. Tilgængæld kan staten ikke påtage sig at støtte en enlig kvinde i *bevidst* at skabe en faderløs familie. Ligeledes kan den

heller ikke påtage sig at støtte en kvinde, der ønsker at stifte familie sammen med en anden kvinde. Paragraf 3 er således en ideologisk paragraf, der lige så godt kunne have heddet: Længe leve Kernefamilien.

Til tredje behandlingen den 27. maj 1997 fremsatte Anne Baastrup og Aage Frandsen fra Socialistisk Folkeparti et ændringsforlag, der gik ud på at ophæve denne paragraf – men forgæves.⁴ Folketingsmedlemmer fra alle partier forsvarede paragraf 3 med det samme omkvæd: vi ser på barnets tarv, og det har ret til både en far og en mor. Kun Bruno Jerup fra Enhedslisten forsøgte at vikle denne problematik ud af idealforestillingen og anbringe den i en konkret virkelighed: “Jeg tror ikke, der er nogen i det her Ting, som ikke i baghovedet har et ønske om at varetage børnenes tarv bedst muligt. Men det drejer sig jo ikke kun om dem, der tilfældigvis får børn ved kunstig befrugtning, men også om børn generelt set, og i dette land bliver der altså født titusinder af børn, som lever i familier, hvor der kun er en enlig mor. Og nogle børn lever i et familieforhold, hvor der er en enlig far, og nogle lever i et forhold, hvor der er to kvinder, og nogle i et forhold, hvor der er to mænd – det er nu engang den mangfoldighed, der er i samfundet. Og nogle børn er endda i den situation, at de i visse perioder kun har deres mor og i andre perioder har skiftende fædre – det er faktisk den måde, vores samfund er indrettet på. Og det, som undrer mig, er, at der ikke er nogen egentlig argumentation for, at det skulle være specielt skadeligt for børnene, for vi har jo sørget for at indrette vores samfund sådan, at børnenes tarv bliver varetaget på andre måder.”⁵

Ændringsforlaget om at ophæve paragraf 3 blev forkastet, idet 52 stemte for, mens 106 stemte imod.⁶ Året efter – i foråret 1998 – fremsatte nogle medlemmer af sundhedsudvalget derfor et forslag om at ophæve denne paragraf, men uden held. Og da Loven om kunstig befrugtning skulle revideres i foråret 2000, blev der igen gjort forsøg på at ophæve paragraffen, og igen kunne der ikke skabes et flertal for det.

Selv om der findes mange familieformer i dagens Danmark, bygger forestillingen om den rigtige familie ofte på fortidens billeder. (Viggo Johansen, Glade Jul (udsnit), 1891)

Folketingsmedlemmers forestilling om familien

Som et led i den familiepolitiske historie er paragraf 3 uhyre interessant – for slet ikke at tale om debatten om den. Ved at nærlæse debatten i 1998 om at ophæve bestemmelsen tegner der sig et billede af folkevalgte, som kæmper for at bevare en familieform, der snart kun eksisterer i deres egen romantiske forestillingsverden. Hvor denne forestillingsverden stammer fra, vil jeg se nærmere på i denne artikel, men først vil jeg præsentere argumenterne mod at ophæve paragraffen.

Da nogle medlemmer af sundhedsudvalget den 3. april 1998 fremsatte forslaget om at afskaffe denne paragraf, var det bl.a. med følgende begrundelse: "I forbindelse med vedtagelsen af forbudet blev der argumenteret med, at det må antages at være barnets tarv at have både en far og en mor. Der er imidlertid ikke nogen steder belæg for en sådan antagelse."⁷ Dette manglende belæg afholdt alligevel ikke fortalerne for paragraffen fra at gentage påstanden. Margrete Auken fra Socialistisk Folkeparti indledte første behandlingen af lovforslaget den 24. april med at sige, at hun ville stemme nej, for "et eller andet sted skal der altså være andet end en klat, der er far. Der skal være en far."⁸ Så var niveauet ligesom lagt. Henriette Kjær fra Det Konservative Folkeparti fortsatte: "Vi mener som udgangspunkt, at et barn har krav på en far og en mor, og vi ser ingen grund til, at staten direkte skal være med til at skabe et fædreløst samfund."⁹ Dora Rossen fra Dansk Folkeparti sagde, at "vi mener stadig, at som udgangspunkt skal et barn både have en far og en mor, og at alt ikke skal være frit."¹⁰ Tove Videbæk fra Kristeligt Folkeparti sagde: "Et barn har krav på både en far og en mor. Når der tales om adoptionsfamilier og plejefamilier osv. kræver man ofte, at der skal være både en far og en mor i hjemmet, og daginstitutionerne efterlyser mandlige pædagoger, for at børnene ikke skal vokse op i et rent kvindesamfund."¹¹ Hans Peter Baadsgaard fra Socialdemokratiet sagde: "Jeg mener, vi kan konstatere, at det er bedst for et barn at have både en far og en mor. Det er bedst af praktiske grunde, af økonomiske grunde, men ikke mindst af følelsesmæssige grunde. Det er godt for et barn at have tilknytning til både en mandlig og en kvindelig forælder."¹² Under anden behandlingen den 16. juni sagde Preben Rudiengaard: "På vegne af en del af Venstres gruppe må jeg udtale, at vi stemmer imod forslaget, og det gør vi under henvisning til FN's børnekonvention fra 1989, hvor det anføres, at et barn har ret til også at kende sit fædrende ophav."¹³

Som antydning var det ikke den helt store argumentationsteknik, der blev taget i anvendelse.

se i denne forhandling. Når det gik højt, blev der henvist til, hvad man havde hørt daginstitutioner selv sige, eller der blev henvist til FN's børnekonvention, som vel også snarere er en hensigtserklæring end en videnskabelig undersøgelse. Men det blev gjort helt klart, at den danske stats familiepølitik skulle støtte, at et barn vokse op med både en far og en mor. Eftersom kunstig befrugtning tilbydes heteroseksuelle ægtepar, er det altså ikke en biologisk far, et barn har krav på, men en social-far.

Og hvorfor så det? Ja, som sagt kniber det med argumentationen i denne sag, men det synes at være en udbredt antagelse, at der skal være en person af hvert sit køn i et barns opvækst. Det eneste folketingsmedlem, der søgte at forklare det, var Preben Rudiengaard fra Venstre, som under første behandlingen sagde: "Vi ved også i dag, at der er et øget behov i børnehaver og skolefritidsordninger for mandlige pædagoger, fordi man skal drengegøre vores drengebørn eller sagt på en anden måde: Man synes, at drengene bliver lidt mere tøse, fordi de lever derude, hvor vi har kvindelige pædagoger. I sagens natur er der mange kvinder i disse institutioner, og det påvirker måske drengenes opvækst i en lidt uhensigtsmæssig retning. Jeg mener på denne baggrund, at der ikke er belæg for det postulat, at det ikke spiller en rolle for barnets tarv, om det vokser op hos et lesbisk par eller en enlig kvinde."¹⁴ Ordet kønsidentitet blev ikke nævnt under debatten (som slet ikke nåede op på et så højt abstraktionsniveau) men det er det begreb, som spøger i baggrunden. For at en dreng kan blive til en mand, skal han have en fader som identifikationsmodel, og denne antagelse indenfor psykologien bliver hermed anvendt som et argument for at føre en ganske bestemt familiepølitik.

Det var ikke blot kønsidentiteten, der spøgte i baggrunden, det gjorde forestillingen om En rigtig Familie også. Hans Peter Baadsgaard fra Socialdemokratiet havde, som allerede nævnt, under anden behandlingen i 1997 fremhævet både "det naturlige" og "vores menneskesyn" som et argument for at bevare

paragraf 3. Nu sagde han under første behandlingen i 1998: "Man bliver jo altså nødt til at indrømme, at det får de konsekvenser, at i modsætning til, hvad vi hidtil har bestræbt os på i dette samfund, nemlig så vidt muligt at sikre ethvert barn en far og en mor, afviger vi fra dette. Det synes jeg forslagsstillerne fuldstændig ser bort fra, og det er faktisk epokegørende. Jeg vil sige, at det nærmest er et kulturyrk, vi foretager i vores opfattelse af familie og samfundsforhold."¹⁵ Dora Rossen fra Dansk Folkeparti var inde på noget lignende: "Det, der sådan set også ligger i forslaget, er jo en fuldstændig ændring af vores familietradition og familiemønstre, og vi går altså ind for familierne i centrum."¹⁶ Det er hermed underforstået, at de familier, der skal være i centrum, skal være heteroseksuelle kernefamilier.

Disse to folketingsmedlemmer talte om kultur og tradition uden iøvrigt at tænke på, at familie-former ligesom bo-former og arbejds-former er under vedvarende forandring, men intet ser ud, som det altid har gjort – og det har det heller aldrig gjort. Til gengæld talte Tove Videbæk fra Kristeligt Folkeparti ikke om kristne værdier, som man skulle forvente, men derimod om natur: "Det er virkelig et absurd, besynderligt og unaturligt samfund, vi er på vej til at skabe, hvis vi vedtager dette lovforslag. På mange områder værner vi i dag om naturen og det naturlige, og i vores hverdag bruger vi så mange naturlige ting som muligt. Men på dette punkt går man i den direkte modsatte grøft og vil vedtage noget, som er totalt naturstridigt, kunstigt og absurd."¹⁷ Det bemærkelsesværdige er dog, at netop kunstig befrugtning er temmelig kunstigt – hvad ordet også viser – men det var ikke denne laboratorie-besvægning, Kristeligt Folkeparti havde noget imod. Det var derimod dette at tillade en enlig kvinde eller et kvinde-par at stifte en familie.

Den foranderlige familie

Den familieform, som disse folketingsmedlemmer forsvarede med næb og klør og dårlige argumenter, er ikke så evig, som de tror. I

Middelstandens ideal om det gode familieliv i kernefamiliens trygge rammer blev brugt som model for arbejderklassens familier. Interiør hos grosserer Ludvig Olsen, Østerbrogade 1900.(ABA)

århundreder var familien en praktisk foranstaltning for formering og arbejdsfællesskab i et landbrugssamfund, og den var ikke en kernefamilie men et hushold. På landet bestod husholdet af en gårdmand og hans medarbejdende kone, deres folkehold bestående af karle og piger og røgterdreng og gåsepiger og så af deres egne børn. Kun de fattige husmænd og daglejere havde et lille hushold bestående af mand, kone og deres fælles børn, der dog ofte var ude at tjene. I byerne bestod husholdet af en håndværksmester og hans medarbejdende kone, deres lærlinge, svende og tjenestepiger og så deres egne børn. I løbet af 1800-tallet forandrede næringsfrihed og industrialisering byernes hushold til Kernefamili-

er, hjem og arbejde blev adskilt, og middelklassen udviklede som den første denne familief orm, der bestod af en udearbejdende fader, en moder, der bliver hjemme, og et passende antal børn, der også helst skulle opholde sig i hjemmet. I byens fattigbefolkning var det almindeligt med mindre hushold, der ligesom landarbejdernes bestod af en udearbejdende far, en udearbejdende mor og deres ofte også udearbejdende børn.

I takt med at arbejde og hjem blev adskilt, blev Kernefamilien sentimentaliseret som det tryggeste og kærligste sted, et menneske kunne være og som en efterlevelsесværdigt livsform for alle sociale klasser. Kernefamilien var i flere årtier et ideal for alle, men blev

først til en mulig virkelighed for alle klasser så sent som i 1950'erne. Middelklassen havde da ikke længere råd til at holde tyende, og husmoderen måtte derfor stå for husholdningen alene, mens arbejderklassen ikke længere var afhængig af to lønindtægter og derfor havde råd til at lade konen blive husmoder. Allerede i 1960'erne havde kvinderne fået nok af at være afsondrede husmødre i hvert sit kernehus, og familien forandrede sig igen. Dog blev 1950'ernes familieform stående som idealet af en familie, og selv om kvinder og mænd og børn nu i flere årtier har indrettet deres liv på mange andre måder, bliver al afvigelse fra Kernefamilien alligevel fremstillet som ikke-familie og dermed som Familiens Sammenbrud. Noget kunne tyde på, at de fleste folketingsmedlemmer bærer 1950'ernes familieform i deres hjerter, og at kun Enhedslistens medlemmer og enkelte andre har åbnet øjnene for de mangfoldige familieformer, de kan se i dagens Danmark.

Familien forstået som kernefamilien har været et omdrejningspunkt for velfærdsstatens familiepolitik op gennem 1900-tallet, men allerede i slutningen af 1800-tallet blev familien problematiseret. På det tidspunkt flyttede mange mennesker ind til byerne for at søge lykken og bosatte sig især i København i de fattigere bydele i lejekaserner med bittesmå lejligheder. På landet eller i købstæderne havde de måske arbejdet som piger eller karle og dermed været del af en husbonds hushold. Nu kunne de stifte deres egen nok så fattige familie – men den fandt ikke altid nåde for middelklassens blik. Den måde, disse tilflyttere eller Københavns egen fattigbefolkning indrettede familielivet på, var af gode grunde meget anderledes end middelklassens.

For det første boede de fattige så trangt, at det nye middelklassebegreb "privatliv" slet ikke kunne praktiseres, og måske heller ikke var særlig eftertragtet. Alle familiemedlemmer sov således i samme rum, måske endda i boligens eneste rum, hvor man også spiste og opholdt sig, og det betød, at børnene blev vidne til forældrenes intime samliv. Et andet problem i middelklassens øjne var, at de usle fat-

tigboliger ofte var så ubehagelige at opholde sig i, at det var umuligt at praktisere det andet nye middelklassefænomen "hygge". Endelig var der det væsentlige problem, at begge forældre måtte tage lønarbejde for at skaffe til dagen og vejen. Det betød, at de tog hjemmefra tidligt om morgenen og efterlod børnene uden opsyn. De små børn stod derfor i fare for at komme til skade, og de større børn kunne efter skoletid opføre sig som uvorne gadebørn.

Disse problemer var absolut ikke noget, staten tog sig af, men det var et område for den private velgørenhed. Det var egentlig også et område for den socialisme, Louis Pio præsenterede i 1871. Fik arbejderne først bedre lovsikrede arbejdsforhold, hævdede Pio, og kunne de gennem arbejderforeninger sikre sig en bedre løn, ville deres livsomstændigheder helt af sig selv blive forbedrede. Det gode Liv, som da ville oprinde, lignede til forveksling den livsform, som middelstanden selv satte pris på, hvilket viser sig i følgende citat fra Pios *Socialistiske Blade*: "Indskrænkningen af Kvindernes Arbejde vil have en meget stor Indflydelse. For Øjeblikket er Arbejderens Hjem, naar hans Kone er Fabrikarbejderske, et uhyggeligt, snavset Rum; hun kan hverken sørge for ham eller Børnene i nogensomhelst Retning, og Følgen deraf bliver, at han tilbringer sin Fritid i slet Selskab og øder sine Penge til Brændevin. Kan man gengive Børnene deres Moder og Manden hans Hustru, da vil meget være vundet saavel i moralsk som i pædagogisk Henseende."¹⁸

Både Marx og Engels og også Pio tilhørte selv middelstanden, skønt de solidariserede sig med arbejderklassen. Det er måske grunden til, at deres forestilling om et socialistisk samfund opretholdt middelstandens familieideal. De anbefalede ikke, at kernefamilien blev brudt ned sammen med alle de andre systemer, der skulle afskaffes, og at den istedet blev erstattet med stor-kollektiver eller institutioner, hvor børnene blev opdraget sammen, mens de voksne levede for sig. Hvad Pio så som et forbilledigt arbejderhjem lignede betænkeligt middelstandens forestilling om Den

gode Familie: En udearbejdende mand, der vendte hjem med lønningsposen i behold, en hjemmegående husmor, der havde sørget for at holde hjemmet så hyggeligt som muligt, og nogle velopdragne børn, der holdt sig til hjemmet. Hvor middelstandens kvinder i disse år søgte at skabe sig erhvervsmuligheder, fordi det i deres opfattelse var frigørende, var det for arbejderstandens kvinder – der altid havde arbejdet – derimod et gode at kunne slippe for at have et opslidende arbejde.

Den private velgørenheds familiepolitik i 1800-tallet

Den private velgørenhed arbejdede for at skabe sådanne muligheder for den hæderlige arbejderstand. Velgørenhed blev i København iværksat fra slutningen af 1860'erne af kvinder og mænd fra middelklassen. De så med bekymring på den sociale kløft, der opstod i takt med den store samfundsforandring som den økonomiske og politiske liberalisme havde medført. Alt for mange mennesker var løstrevet fra forpligtende bånd til en husbond, de kunne gå for lud og koldt vand, og hvis der ikke blev grebet ind, ville en trøstesløs massefattigdom indfinde sig. Den private velgørenhed antog mange former: nogle foreninger gav sig af med at støtte de værdigt trængende økonomisk, andre gav dem mad og brændsel, og atter andre søgte at skaffe dem arbejde. Fælles for velgørenheden var dog, at den ville påvirke moralsk samtidig med, at den støttede materielt. Hvad enten velgørenheden byggede på et kristeligt eller på et humanitært grundlag, opfattede velgørerne sig som de fattiges rådgivere og vejledere. De tog udgangspunkt i den familieform, de som middelklasse selv havde udformet, og søgte at få den samme familieform indført hos de værdigt trængende.

Hvordan Københavns fattigbefolkning indrettede sig, var ukendt for størstedelen af byens middelklasse, som holdt sig væk fra de fattige bydele. Det var læger og præster, som gennem deres arbejde gik på hjemmebesøg, som først gjorde opmærksom på de fattiges meget anderledes og anstødelige måde at ind-

rette sig på. Under koleraepidemien i 1853 var dødeligheden højest i de fattige bydele og især i de overfyldte logishuse, og allerede på dette tidspunkt blev de fattiges mangel på anstændigt familieliv beskrevet. *Dagbladet* skrev således, at “Usædelighed og en til Dyriskhed grændsende aandelig Sløvhed ere nødvendige Følger af denne Elendighed; der har boet Familier sammen i saadanne Værelser, som positivt have været ude af Stand til at angive, hvem af dem der var Forældre til de døde, og hvem til de overlevende Børn.”¹⁹ Disse fattige familier havde ikke meget tilfælles med middelstandens moderne kernefamilie, og de fattiges “familier” bestod måske af to voksne af hver sit køn og en masse børn, men det var lige så ofte en kvinde, der boede alene med sine børn og desuden havde en eller flere logerende, eller en kvinde, der boede med sin voksne datter og dennes små børn plus adskillige logerende. En enlig fattig mand, der ernærede sig som “Sjover”, det vil sige med løst, tilfældigt arbejde som drager eller havnearbejder, boede måske som logerende hos disse “familier”.

Det var denne familiemæssige hultertilbulterhed, som den private velgørenhed ville ændre. Understøttelsesforeninger af forskellig art søgte således at skaffe kvinderne hjemmearbejde, for at de ikke behøvede at forlade hjemmet. De kunne som hjemmearbejdende både sørge for, at boligen var net og pæn samtidig med, at de kunne holde opsyn med børnene. I 1876 oprettede kommunelærerinde Anna Sørensen og frk. Marie Købke Haandgjernings-Foreningen for St. Stefans Sogn med den hensigt at uddanne fattige kvinder i håndgerning, således at denne gerning kunne blive indbringende for dem. “Naar i de fattige Klasser”, skrev foreningen i 1888, “Familiefaderen ikke tjener saa Meget, at Husmoderen heelt kan offere sin Tid til Husgjerningen og til Børnenes Røgt, nødsages ogsaa hun til at arbejde for Brødet. Bliver i saa Fald hendes Arbejde at søge udenfor Huset, maae de smaa Børn under Moderens Fraværelse enten overlades til sig selv, eller betroes til Andre, hyppigt mod at der betales for Tilsynet. Begge disse Udveie kunne medføre Ulemper og Fa-

Arbejderklassens familieideal i begyndelsen af 1900-tallet udtrykkes tydeligt i familieportrætterne: Far og mor i centrum med de renvaskede børn grupperet rundt om sig og sofabordet i stadsstuen. Alle beskæftiget med at læse – en luksus som var ny for arbejderne. (ABA)

rer for de Smaa, og ved Husmoderens Fraværelse i længere Tid af Dagen mister desuden Hjemmet sin Hygge og derved sin Tiltrækning for Manden og for de større Børn. Det vilde derfor være til stor Velsignelse for de fattige Klasser, dersom de Koner, som maae medvirke til Familiens Underhold, kunde udføre deres Arbejde heelt i Hjemmet.”²⁰

Middelstandens ideal om det gode familieliv, som moderen var ansvarlig for, og som skulle forhindre ægtemandens værtshusliv og børnenes gadeliv, ville kunne virkeliggøres, hvis arbejderstandens kvinder kunne blive hjemme. Håndgerningsforeningen slog to fluer med et smæk, fordi den sørgede for, at moderen både kunne tjene penge og samtidig være hjemmets vogter. En kreds af kvinder og

mænd fra middelstanden indbetalte medlemsbidrag, og for dette beløb blev der indkøbt stoffer, som efter at være blevet skåret til af foreningens ledende damer, blev leveret til fattige koner, som syede stofferne sammen. Foreningen betalte derefter arbejdslønnen ved arbejdets aflevering og sørgede for, at de færdige arbejder blev solgt gennem mindre handlende til sædvanlige priser for lignende arbejder. Hvad der ikke kunne sælges, fordi det ikke var udført nydeligt nok, blev foræret til sognets trængende.

Udover den direkte økonomiske vinding, de fattige kvinder havde af denne ordning, fremhævede foreningen også de indirekte fordele. Hvis hjemmet blev gjort så hyggeligt for manden, at han derved blev holdt borte fra

værtshuset, ville der for familien blive vundet mange gange mere, end hvad husmoderen fortjente ved sit arbejde. Derudover ville foreningen nævne dens gavnlige indflydelse på orden og renlighed i de fattige hjem, og det var efterhånden kun ganske undtagelsesvist, at et håndarbejde skulle vaskes, førend det kunne blive fremlagt til salg. "Det er hændet, at der først er nægtet fattige Koner Arbeide, fordi Hjemmene ikke vare ordentlige, men siden dog er tilstaaet dem Arbeide, fordi gjentaaget Besøg i deres Hjem udviste, at Ønsket om at komme i Betragtning havde bevirket en kjendelig Forandring til det Bedre."²¹

Håndgerningsforeninger tilstræbte således både at skaffe arbejderklassens kvinder hjemmearbejde og samtidig at påvirke disse kvinder til at holde deres hjem nette. Byggeforeninger sørgede tilgængæld for, at arbejderstanden i det hele taget kunne få sådanne nette hjem at bo i. I 1850 udsendte 14 fremtrædende mænd en indbydelse til Opførelsen af sunde og billige Boliger for Arbeidsclassen. "Vil man forebygge, at Trangen ikke skal blive til Armod," skrev indbyderne i deres opfordring til at tegne bidrag, "og endnu i Tide opløfte Arbeiderens Mod, opmuntre ham til Renlighed, Orden og Sparsommelighed og holde ham tilbage fra Værtshuslivet, der er lige ødelæggende for Oekonomi og huslig Lykke, maa man skaffe ham et Hjem, hvor han uden Modbydelighed kan tilbringe sin korte Fritid i sin Ægtefælles og sine Børns Kreds, og for hvilken Leien ikke overstiger hans Evner."²² I løbet af nogle år blev der indsamlet tilstrækkelige midler til at opføre nogle ejendomme på Christianshavn, hvor den huslige lykke kunne udspille sig. Men det var ikke de eneste boliger, der blev sat i værk med dette formål. Den private velgørenheds evige omkvæd var "Hjælp til Selvhjælp", idet man kun ønskede at hjælpe trængende, der derved kunne hjælpe sig selv. Men i selve velgørenheden var der en iboende paternalisme: velgørerne hjalp de trængende – men de tillod sig også at mene alt muligt om de trængendes måde at leve på. En sådan paternalistisk velgørenhed var i visses øjne et levn fra et feudalt samfund og hørte

ikke hjemme i et moderne, demokratisk og industrialiseret samfund. Her måtte de trængende indbyrdes hjælpe hinanden uden indblanding fra den bedrevidende middelstand.

Dette var tankegangen hos distriktslæge F.F. Ulrik, som var initiativtager til Arbejderne Byggeforening, og også i hans øjne var familielivet en vigtig betingelse for arbejderne bedre kår. I et foredrag i Arbejderforeningen af 1860, som han holdt i 1865, anbefalede han derfor, at arbejderne trådte sammen om at oprette bedre boliger: "Et hyggeligt Hjem og de Goder, det fører med sig, sætter Nordboen mest af alle Folk Pris paa, og intet er saa ødelæggende for Manden som for Hustruen, saa sindsfortærende og sløvende i aandelig og legemlig Henseende, som Mangel paa Husrum og Hjemmets Hygge, et Sted for den Trætte at finde Hvile for Dagens Slid og Møje." Han opfordrede derfor tilhørerne til at slutte sig sammen for at bygge huse, men hvis de ville stifte sådanne byggeforeninger, burde de selv tage fat, for de boliger, som godgørende foreninger og rigmænd byggede til arbejderne, ville "aldrig kunne bringe Eder den Velsignelse, som de Hjem, I bygge Eder selv ved egen Hjælp."²³ Den velsignelse, arbejderne ville få ud af at bygge deres egne huse, var også glæden ved at blive husejer og dermed at rykke ind i de besiddende klassers rækker.

Alternative familieformer i 1800-tallet

Alle disse velgørende tiltag tegnede et billede af en far-mor-barn familie, skønt mange af de værdigt trængende også omfattede enker med børn. Men det var en moderne kernefamilie, som i slutningen af 1800-tallet blev sat op som et ideal for arbejderstanden. Hvis blot arbejderne kunne få bedre lovsikrede arbejdsforhold og gennem arbejderforeninger sikre sig en bedre løn, ville de ifølge socialisten Pio kunne skabe sig en huslig lykke. Hvis kvinderne kunne få hjemmearbejde, ville de ifølge Håndgerningsforeningerne kunne skabe denne huslige lykke. Og hvis de fik bedre boliger, ville det også kunne lade sig gøre. Så ligegyld-

digt hvilken form for hjælp, der blev anbefalet, var hensigten at skabe de bedste rammer om arbejderstandens moderne kernefamilie.

Men som sagt så virkeligheden anderledes ud, fordi mange husstande bestod af forskellige mennesker der var i familie med hinanden på kryds og tværs – hvis de overhovedet var slægtninge. Selv i middelstanden var der husstande, som ikke rummede en kernefamilie. I slutningen af 1800-tallet var det ikke blot forholdene for den arbejdende stand, der forandrede sig, det gjorde forholdene for middelstandens kvinder også. Særlige kvindeerhverv som lærerinde og sygeplejerske blev oprettet, ligesom en del kvinder ernærede sig ved lønnet velgørende arbejde. Det var naturligvis udelukkende ugifte kvinder, der kunne påtage sig dette arbejde, fordi en gift middelstandskvinde for det første ikke behøvede at ernære sig selv og for det andet burde tage sig af sine huslige pligter over for mand og børn. Men flere og flere ugifte kvinder fra middelstanden blev selverhvervende og dermed også i stand til at stifte deres egen husstand eventuelt sammen med en anden kvinde i samme situation. Det var ikke ualmindeligt, at sådanne kvinder tog børn til sig og skabte et hjem for dem. Det kunne være afdøde slægtninges efterladte børn eller simpelthen børn, de hentede på et hjem for forældreløse eller hjemløse børn.

Sygeplejersker boede ofte i en særlig afdeling på hospitalet, hvorimod de efterhånden utallige lærerinder kunne bo for sig selv. Skønt lærerinderne i de første mange år fik en lavere løn end deres mandlige kolleger, fordi de ikke blev betragtet som familieforsørgere, havde de dog mulighed for at danne deres egen husstand. En del boede på pensionat, ofte sammen med andre selverhvervende kvinder, men ikke så få lejede en lille lejlighed sammen to og to.

Dette blev endog anbefalet af frøken Natalie Zahle, som i sommeren 1872 offentliggjorde fem artikler "Om den kvindelige Uddannelse her i Landet" i *Fædrelandet*. Den 3. august skrev hun, at hvis en lærerinde fik en endnu bedre uddannelse, ville hun også få større betroede poster og dermed en løn, der

svarede til hendes ansvar og ikke var bestemt af hendes køn. "Hun maatte ogsaa som ugift Kvinde være i Stand til at danne sig en Husstand og Familiekrede, hvis den ellers ikke ganske naturlig var hende anvist, for at hun trods sin ugifte Stand kunde under sin Virksomhed tilfredsstille den i Kvinden aldrig indslumrede Moderlighed, uden Tilfredsstillelsen af hvilken hendes Gerning udad til kan staa Fare for at blive enten overspændt eller tør og haandværksmæssig."

Frk. Zahles to gode veninder, husfællerne og skolebestyrerinderne komtesse Thusnelda Moltke og enkefru Elise Bay, skabte sig et sådant liv. De tog tre forældreløse drenge til sig og stiftede dermed en familie, der lignede tidens øvrige kernefamilier.²⁴ De to kvinders samliv blev fremhævet som betydningsfuldt, og da komtesse Thusnelda Moltkes Pigeskole i 1910 kunne fejre sit 30 års jubilæum, skrev Natalie Zahle i *Kristeligt Dagblad* den 1. november en artikel om skolen og dens stifterinde. Efter omhyggeligt at have beskrevet komtesse Moltkes skole gennem årene, skrev frk. Zahle: "Sin Livslykke har hun fundet i Hjemlivet med Enkefru Elise Bay, f. Lund, hvis rige Begavelse, store Livfuldhed, Munterhed, ja. ofte sprudlende Humor, har virket velgørende paa Komtesse M.s ejendommelige Hang til Tilbagetrukkethed og Ensomhed. De har suppleret hinanden paa mangfoldige Maader til Held for Hjem og Virksomhed." Og sådan var der mange andre kvinder, der supplerede hinanden. En kernefamilie i 1800-tallet bestod som regel af en mand og en kvinde og nogle børn, men den kunne også dannes af to kvinder, der fandt deres livslykke i det fælles hjemliv.

Og det kan den stadig. Selv om idealforestillingen om en kernefamilie i 1800-tallets slutning var "far, mor & børn", kunne familieformen "mor, mor & børn" sagtens leve side om side med den. Et var altså idealer noget andet praksis, hvilket det stadig er. I nutidens danske velfærdsstat er der muligvis dele af familiepolitikken, der opererer med en idealforestilling som ikke findes i praksis. Det er i hvert fald ganske tydeligt i inseminationslo-

vens paragraf 3, for skønt alle folketingsmedlemmer ved, at folk indretter sig, som de lyster, så må lovgivningsmagten ikke tage højde for det.

Langt de fleste af de forandringer, den private velgørenhed og samfundsengagerede mennesker ville sætte i værk i slutningen af 1800-tallet, synes at være blevet opfyldt. Levestandarden er væsentlig forbedret, der er gode boliger og gode institutioner for børn. De materielle forhold er således i orden. Tilbage står blot de ideologiske, og til deres behandling henter velfærdsstaten tilsyneladende sit tankegods i nostalgis verden.

Noter

1. Folketingstidende, Forhandlingerne 1996-1997, Bind VIII, side 6353.
2. Folketingstidende, Forhandlingerne 1996-1997, Bind VIII, side 6376.
3. Folketingstidende, Forhandlingerne 1996-1997, Bind VIII, side 6377.
4. Tillæg B til Folketingstidende 1996-1997, Bind II, side 1117.
5. Folketingstidende, Forhandlingerne 1996-1997, Bind IX, side 7808.
6. Folketingstidende, Forhandlingerne 1996-1997, Bind IX, side 7824.
7. Tillæg A til Folketingstidende 1997-1998, Bind III, side 1410-1411.
8. Folketingstidende, Forhandlingerne 1997-1998, 2. samling, Bind I, side 767.
9. Samme, side 775.
10. Samme, side 775.
11. Samme, side 782.
12. Samme, side 782.
13. Folketingstidende, Forhandlingerne 1997-1998, 2. samling, Bind III, side 1996.
14. Folketingstidende, Forhandlingerne 1997-1998, 2. samling, Bind I, side 769.
15. Samme, side 769.

16. Samme, side 775.
17. Samme, side 782.
18. Louis Pio: Socialistiske Blade 1871, side 11-12.
19. Dagbladet 14.9.1853.
20. Haandgjerningsforeninger for fattige Kvinder. København 1888, side 3.
21. Samme, side 10.
22. Fædrelandet 31.12.1850.
23. Blad for Arbejderforeningen af 1860, 28. oktober 1865.
24. Josepha Martensen: Elise Bay. København 1917.

Abstract

Karin Lützen: Some of the ideological and moral roots of the politics of the family in the welfare state, *Arbejderhistorie* 4/2000, s. 4-15.

At the end of the 1990's the Danish parliament dealt with a law on artificial fertilisation and in this connection discussed which type of family the state should permit the artificially conceived child to grow up in. Through an analysis of the arguments in favour of allowing only heterosexual nuclear families the possibility of availing themselves of artificial fertilisation, a conceptual world is uncovered which has perhaps little connection with the realities of contemporary life. Finally, light is cast upon some of the characteristics of the ideology of private charity in respect to families at the close of the 19th century.

Karin Lützen, Department of History and Social Theory, Roskilde Universitetscenter, Postboks 260, DK-4000 Roskilde,
Telephone: +45 46 74 28 22; Fax: + 45 46 74 30 50
Home adress: Vognmandsmarken 11, 2.tv.
DK-2100 Copenhagen Ø, Telephone: +45 39 20 84 35
WWW: <http://www.hist.ruc.dk/ansatte/lutzen/>